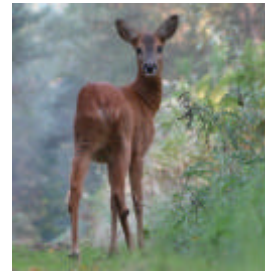

Wetenschappelijke Instelling van de
Vlaamse Gemeenschap

Instituut voor Bosbouw
en Wildbeheer

Edelherten in het Kempenbroek;

*Vorbereiding voor de aanvraag realisatie pilootproject in
het kader van een goedgekeurd INTERREG III project*

Studie in opdracht van de Stichting Ark -

Casaer Jim, Baert Peter & Van Den Berge Koen

November 2003

IBW.W.R.2003.004

Colofon

Casaer Jim, Baert Peter & Van Den Berge Koen
Instituut voor Bosbouw en Wildbeheer
Wetenschappelijke instelling van de Vlaamse Gemeenschap
Gaverstraat 4, 9500 Geraardsbergen
www.ibw.vlaanderen.be
email: jim.casaer@lin.vlaanderen.be

Wijze van citeren: Casaer, J., Baert, P. & Van Den Berge, K. 2003. Voorbereiding voor de aanvraag realisatie
pilotproject in het kader van een goedgekeurd INTERREG III project. IBW W R 2003.004. November 2003.
Instituut voor Bosbouw en Wildbeheer, Geraardsbergen.
Trefwoorden: INTERREG III, Edelherten

Inleiding

In het kader van het INTERREG III – project Kempenbroek kreeg het Instituut voor Bosbouw en Wildbeheer van de Stichting Ark de opdracht om de uitvoering van een pilootproject in Vlaanderen voor te bereiden. Dit pilootproject moet het tweede luik vormen van de haalbaarheidsstudie rond de herintroductie van edelherten in het grensoverschrijdend gebied ‘Kempenbroek’.

Gedurende het pilootproject worden een beperkt aantal edelherten in het gebied uitgezet worden. Door het onderzoeken van de bewegingen van de dieren enerzijds, en de gevolgen van hun aanwezigheid anderzijds, moet de uiteindelijke beslissing (2007) over de herintroductie van edelherten in het gebied mogelijk worden.

Naast het uitwerken van de opbouw van het wetenschappelijk onderzoek (= pilootproject), kreeg het Instituut voor Bosbouw en Wildbeheer tevens de opdracht de vergunningsaanvraag, nodig voor het uitvoeren van het pilootproject, voor te bereiden.

In dit rapport vindt U zowel het concept van de vergunningsaanvraag, als het voorstel voor wetenschappelijk onderzoek en de nodige bijlagen terug.

Geraardsbergen, 12-11-03

Dr.ir. Jim Casaer

Inhoudstafel

Vergunningsaanvraag	p. 5
Voorstel wetenschappelijk onderzoek (bijlage I)	p. 6
Afweging randvoorwaarden – IUCN richtlijnen (bijlage II)	p. 8
Flowchart van het project (bijlage III)	p.14
Hoofdstuk 6 uit de theoretische haalbaarheidsstudie (bijlage IV)	p.15

Voorbereiding aanvraag vergunning tot het uitzetten van edelherten

Geachte heer/mevrouw,

Aan de hand van deze brief en bijgevoegde documenten hadden wij graag een uitzondering aangevraagd op artikel 29 van het Jachtdecreet van 1991; *het is te allen tijde en overal verboden wild uit te zetten*.

Deze uitzondering wordt aangevraagd op basis van artikel 33 van hetzelfde decreet dat voorziet dat *de Vlaamse regering kan, ten behoeve van het wetenschappelijk onderzoek verricht door de instellingen, universiteiten en instellingen van hoger onderwijs buiten de universiteit, of ten behoeve van het natuurbeheer, afwijken van de bepalingen van het decreet onder de door haar te bepalen voorwaarden en toezicht*. In dit geval gaat het over een uitzondering in het kader van wetenschappelijk onderzoek.

De juiste doelstellingen en methoden van het wetenschappelijk project (uitgewerkt door het Instituut van Bosbouw en Wildbeheer (IBW)) worden toegelicht in bijlage I met het projectvoorstel. Het onderzoek naar de bewegingen en aanpassing van een beperkt aantal edelherten in het Kempenbroek kadert binnen de voorstellen van het INTERREG III project rond het grensoverschrijdend landschap. Het terug herintroduceren van grote wilde grazers in het gebied (met name Edelherten) maakt deel uit van de te verwezenlijken doelstellingen van dit INTERREG project dat loopt tot half 2005. In dit kader werd reeds, conform de voorwaarden voor herintroductie volgens het IUCN (zie ook in bijlage II), een voorbereidende haalbaarheidsstudie uitgevoerd door het Instituut voor Natuurbehoud in samenwerking met de Stichting Ark (NL). Het hoofdstuk betreffende de voorbereiding van het pilootproject en de begeleidende maatregelen is als bijlage IV toegevoegd aan deze aanvraag. De logische volgende stap (zie ook Flowchart bijlage III) is het uitvoeren van een pilootproject om de bevindingen en voorspellingen van de theoretische haalbaarheidsstudie aan de terreinervaringen te toetsten. Na het beëindigen van deze pilootstudie (Zomer 2007) dient de eindbalans opgemaakt te worden. Omwille van het feit dat als deze eindbalans positief is, de dieren in het terrein zullen blijven, en bijgevolg in dat geval geïntroduceerd zijn (blijven) ten behoeve van het natuurbeheer wordt in bijlage II ook nagegaan of een herintroductie ten behoeve van het natuurbeheer in het Kempenbroek aanvaardbaar is (cfr Actie 117 MINA 1997-2000).

Concreet wordt een vergunning gevraagd om een groep van om en bij de 25 dieren, na een korte periode in een tijdelijk uitwenraster van 13ha, gelegen op terreinen van de Stichting Limburgs Landschap, in het gebied vrij te laten. De dieren zullen (zie bijlage I) uitgerust zijn met een zender om hun dagelijkse bewegingen en activiteiten te kunnen opvolgen. De dieren worden allemaal veterinaire gecontroleerd op mogelijke overdraagbare ziekten. De dieren zijn niet afkomstig uit wildvang, maar dienen wel voldoende onafhankelijk te zijn van menselijke hulp (geen bijvoeding)

Voor verdere toelichting kan U ons steeds contacteren,
Met vriendelijke groeten;
Voor de Stichting Limburgs Landschap

Wetenschappelijk onderzoek omtrent de introductie van Edelherten in het Kempenbroek

Inleiding

In het kader van het INTERREG-III project 'Kempenbroek grensoverschrijdend landschap' werd geopperd Edelherten te herintroduceren in het gebied als element om het gekozen natuurdoeltype te realiseren. In een eerste theoretische studie werd de haalbaarheid en theoretische wenselijkheid van deze introductie onderzocht. De auteurs (Kurstjens, Van Braeckel & Peters 2003) besluiten dat het totale studiegebied (62000 ha) voldoende draagkracht heeft voor een duurzaam populatienetwerk van edelherten. Ook worden tal van ecologische en eco-toeristische argumenten aangehaald die de wenselijkheid van het introduceren van edelherten in het gebied onderstrepen.

Er zijn echter enerzijds een aantal vragen die niet beantwoord kunnen worden aan de hand van een theoretische studie (bewegingen van de dieren na introductie, schade door ingebrachte dieren, reactie van de bevolking ....), anderzijds berusten sommige resultaten van de theoretische studie op gegevens die afkomstig zijn uit andere gebieden waarvan de geldigheid voor het Kempenbroek zelf enkel aan de hand van een pilotointroductie nagegaan kan worden.

Doelstelling van de pilotostudie

Door de effectieve introductie van een bepaald aantal dieren die voorzien zijn van radiozenders moet het mogelijk zijn volgende vragen te beantwoorden.

- ✓ Dispersie van de dieren; hoe ver gaan de dieren vanuit de introductieplaats, wat zijn de dagelijkse en jaarlijkse bewegingen van de dieren in functie van het habitat en van de sociale interacties tussen de verschillende leeftijds- en geslachtsgroepen (1)
- ✓ Hoe reageren de dieren op verstoring door recreatie / landbouwactiviteiten (2)
- ✓ Welke schade richten de edelherten aan, betreft het hier specifieke 'schadedieren' of veroorzaken al de dieren occasioneel schade (3)
- ✓ Welk risico vormt de aanwezigheid van de edelherten in het gebied voor het verkeer (4)
- ✓ Passen de dieren zich goed aan in de nieuwe omgeving (5)
- ✓ Hoe reageert de lokale bevolking / toeristen op de aanwezigheid van de dieren in het gebied (6)
- ✓ Wat is de invloed van de aanwezigheid van de edelherten op hun leefgebied (7)

De te hanteren criteria voor de eindevaluatie van de pilotostudie zijn opgenomen in het document in bijlage II. Het bepalen en afwegen van de verschillende criteria is een maatschappelijk en beleidsmatig debat en maakt geen deel uit van de studie. Wel dient de studie de nodige objectieve, wetenschappelijke informatie hiertoe te verzamelen. Bij de start van het wetenschappelijk project zal een klankbordgroep en/of een technische werkgroep specifiek voor dit project opgericht worden. Deze werkgroep zal enerzijds vertrekkende van de voorgestelde criteria (bijlage II) de specifieke criteria, afwegingsmechanismen en drempelwaarden vastleggen in de opstartfase van het onderzoek, anderzijds voert deze werkgroep op het einde van het pilotoproject de evaluatie uit (zie flowchart)

Methoden

Alle individuele dieren moeten quasi permanent (dagelijks – half dagelijks) gelokaliseerd kunnen worden om de bovenstaande vragen te kunnen beantwoorden (met uitzondering van vragen 6 en 7). Alhoewel dit aan de hand van klassieke radiotelemetrie mogelijk zou zijn is dit zeer tijdrovend en naar personeel zeer kostelijk. Actueel is het mogelijk door het gebruik van GPS – halsbanden de dieren quasi online op te volgen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een combinatie van GPS technologie en GSM communicatie. Het dichte GSM netwerk in Vlaanderen en Nederland garandeert hierbij dat de bewegingen van de dieren steeds opgevolgd kunnen worden, ook wanneer ze de landsgrens oversteken. De verwerking van de via GSM doorgestuurde berichten maakt het mogelijk de bewegingen van de dieren te visualiseren in GIS en vervolgens te analyseren. Doordat de zenders tevens uitgerust zijn met klassieke VHF zenders kan, indien nodig, een specifiek dier steeds opgezocht worden. Het samenbrengen van deze informatie met andere GIS lagen (landbouw, landgebruikkaarten, recreatieactiviteiten en wegenkaarten) moet het mogelijk maken de vragen 1 tot 4 te beantwoorden. Het opzoeken van specifieke habitatelementen, eventuele tekorten van het gebied, mogelijke risico's voor de verkeersveiligheid, specifieke landbouwschade problemen etc moeten aan de hand van overlay analyses in combinatie met terreingegevens onderzocht worden. De evaluatie van de aanpassing van dieren aan hun nieuwe leefomgeving (5) veronderstelt informatie over het voortplantings- en overlevingssucces van de dieren. Hiervoor zullen enerzijds de analyse van de dagelijkse en jaarlijkse bewegingen, anderzijds observaties van de gelokaliseerde dieren (VHF zenders) de belangrijkste informatiebronnen zijn. Een antwoord op de laatste vragen (reactie van bevolking en toeristen (6) / invloed op het gebied (7)) kan aan de hand van de bovenstaande methoden niet beantwoord worden, doch zal grotendeels beantwoord worden op basis van de terreinbeherende verenigingen in het gebied.

Duur

De totale duur van de pilootstudie zou minimaal 3 jaar moeten zijn. Dit moet het mogelijk maken na een opstartperiode van 1 jaar de bewegingen en aanpassingen van de edelherten gedurende 2 jaar op te volgen. Vermits men in het kader van het INTERREG II reeds in het voorjaar van 2004 met het project van start wil gaan zou de pilootstudie dus duren tot de zomer van 2007. Op dat moment dient een evaluatie van de resultaten gemaakt te worden en dient nagegaan te worden of de resultaten van de pilootstudie de resultaten van de theoretische studie bevestigen of weerleggen. In het laatste geval dienen de uitgezette edelherten terug gevangen of, indien dit niet mogelijk is, geschoten te worden. In het eerste geval, als ook de resultaten van de pilootstudie aangeven dat het gebied geschikt is voor edelherten, moet bekeken worden of het eventueel opportuun is nog een tweede uitzetting van een aantal edelherten uit te voeren.

Kostprijs

Wanneer gebruik wordt gemaakt van GPS halsbanden dient rekening gehouden te worden met een hoge aanvankelijke aankoopprijs (ong. 100.000 €) doch zijn de jaarlijkse kosten relatief beperkt (communicatie kosten + beperkte transport kosten ~1000 €per jaar). Wanneer gebruik gemaakt wordt van klassieke VHF halsbandzenders en de dieren toch ook dagelijks gelokaliseerd moeten worden om een quasi continue opvolging mogelijk te maken moeten minimaal twee full-time technici in dienst worden genomen (~ 55000 €per jaar) en dient rekening gehouden te worden met veel hogere transportkosten (afhankelijk van de standplaats van de technici). In beide gevallen dient voorzien te worden dat ongeveer een **20% VTE bioloog of bio-ingenieur** dient betaald te worden voor het verwerken en analyseren van de data en het opmaken van rapporten (~ 10000 €per jaar).

Een snelle berekening geeft dus voor de optie met GPS halsbanden een totale kost voor de drie jaar van om en bij de 150.000 € voor de VHF – zenders rond de 250000 € In het eerste geval kunnen de GPS halsbanden verder gebruikt worden (zonder veel extra kosten) voor het opvolgen van de dieren na de pilootstudie.

Edelherten in het Kempenbroek

Pilootproject Vlaanderen – Stamprooierbroek

Inleiding

In 2002 werd het INTERREG III project 'Kempenbroek grensoverschrijdend landschap' goedgekeurd. Dit project wordt gedragen door de verschillende provincies (Nederlands en Belgisch Limburg, Noord Brabant), het Ministerie van Landbouw, Voedselkwaliteit en Natuur en gemeenten van het gebied, samen met de verschillende natuurverenigingen en het regionaal landschap Kempen en Maastrand. Eén van de doelstellingen van het project is de herintroductie van grote hoefdieren in het gebied. Vanuit het INTERREG-project wordt een mogelijke begrazing door grote, wilde hoefdieren gezien als een potentieel extra pluspunt voor het gebied. Hierbij ziet men enerzijds de begrazing als een versterking van de natuurlijke processen binnen het gebied. Anderzijds kan de aanwezigheid van edelhert of wildzwijn een extra aantrekkingskracht aan het gebied geven voor de natuurgeoriënteerde bezoeker, wat kan leiden tot een economische impuls op het gebied van recreatie en toerisme.

Aangezien deze soorten een zeer groot leefgebied hebben, veronderstelt dit echter wel dat er grote eenheden natuur in het gebied aanwezig moeten zijn en/of via ontsnipperingsprojecten hersteld of versterkt worden. Het herstel van een ecologische netwerk met grote eenheden natuur wordt zowel in Vlaanderen als in Nederland als een van de hoofddoelstellingen van het natuurbehoud gezien. Bovendien biedt het Kempenbroek tal van mogelijkheden voor het herstel van een dergelijk grensoverschrijdende grote eenheid natuur. De partners van het INTERREG- project aanzien het Kempenbroek als een van de weinige plaatsen in Vlaanderen en Nederland waar een herintroductie van Edelhert mogelijk kan zijn. Het is juist deze betrachting, en de samenwerking tussen alle partners over de grenzen heen, die het innoverende karakter van deze Interreg-aanvraag uitmaken (INTERREG- projectboek 2002)

Vanuit deze optiek werd in het INTERREG-project een haalbaarheidsstudie en een pilootproject opgenomen om de kansen voor edelhert en everzwijn in het gebied na te gaan. De haalbaarheidsstudie diende de mogelijkheden en de wenselijkheid van een herintroductie van everzwijn en edelhert in het gebied te evalueren. Het pilootproject moet de bevindingen van de theoretische studie naar de praktijk vertalen. De theoretische studie werd uitgevoerd door het Instituut voor Natuurbehoud (België) en de Stichting Ark (Nederland). De belangrijkste conclusie van het haalbaarheidsonderzoek is om (voorlopig) enkel begrazing met Edelherten als een mogelijke optie te weerhouden. Zoals reeds opgenomen in het INTERREG-voorstel is de volgende fase nu het uitvoeren van een pilootproject in twee testgebieden. Voor Vlaanderen viel de keuze van een eerste herintroductiegebied op het Stamprooierbroek.

Ter voorbereiding van dit pilootproject (gepland in het voorjaar van 2004) werd aan het Instituut voor Bosbouw en Wildbeheer de opdracht gegeven 'de wetenschappelijke aspecten en randvoorwaarden voor de vergunningsaanvraag en het pilootproject' te onderzoeken voor wat betreft de herintroductie in Vlaanderen. Een parallelle aanvraag wordt uitgevoerd door de Stichting Limburgs Landschap in samenwerking met de Stichting Ark voor het pilootproject op Nederlandse bodem.

Wettelijk kader

In Vlaanderen valt het Edelhert (*Cervus elaphus*) als wildsoort onder de jachtwetgeving (Decreet van 24/07/1991). Art. 29 van dezelfde wetgeving bepaalt dat geen enkele wildsoort uitgezet mag worden. '*het is ten allen tijde en overal verboden wild uit te zetten*'. Art. 33 voorziet echter dat de Vlaamse regering ten behoeve van het wetenschappelijk onderzoek of ten behoeve van het natuurbeheer, kan afwijken van de bepalingen van het decreet.

Art 33: De Vlaamse regering kan, ten behoeve van het wetenschappelijk onderzoek verricht door wetenschappelijk instellingen, universiteiten en instellingen van het hoger onderwijs buiten de universiteit, of ten behoeve van het natuurbeheer, afwijken van de bepalingen van het decreet onder de door haar te bepalen voorwaarden en toezicht.

Theoretisch volstaat dus, voor wat betreft het pilootproject, een afwijking op Art. 29 'ten behoeve van het wetenschappelijk onderzoek. Gezien de doelstellingen van het pilootproject echter passen binnen het ruimere kader van het INTERREG project, moeten vanaf de aanvang de uitzondering in het kader van het natuurbeheer gegarandeerd zijn, dit echter duidelijk onder de voorwaarde dat de resultaten van de pilootstudie positief zijn.

Het terugvangen van de dieren om ze vervolgens terug te herintroduceren (na een positieve evaluatie van het pilootproject) zou enerzijds de kosten van het project aanzienlijk verhogen, anderzijds aanleiding geven tot onnodige stress bij de dieren.

Indien op basis van het pilootproject echter een negatieve eindevaluatie gegeven wordt kan geen uitzondering in het kader van het natuurbeheer toegekend worden en dienen de dieren teruggevangen of, indien dit niet mogelijk blijkt te zijn, geschoten te worden. De toetsingscriteria voor het pilootproject dienen dan ook welomschreven te zijn.

De vragen, doelstellingen en toetsingscriteria voor de pilootstudie dienen dan ook voor de aanvang van de studie duidelijk geformuleerd te worden. Deze toetsingscriteria (zie verder) kunnen niet louter wetenschappelijke bepaald worden en dienen het resultaat te zijn van een maatschappelijke consensus tussen alle betrokken partijen.

Evaluatie – pilootproject Kempenbroek en praktische aspecten

Het IUCN (World Conservation Union) keurde in 1987 een 'position statement' goed rond de introductie, herintroductie en restocking van dieren (22nd Meeting of the IUCN Council 1987). Hierop volgde in 1998 de 'Guidelines for Re-introductions' voorbereid door de IUCN/SSC Re-introduction Specialist Group (1998) (zie bijlage I). De guidelines werden goedgekeurd op de "41ste Meeting of the IUCN Council (1995)".

Definitie : *Herintroductie*: een poging om een soort terug te brengen in een gebied dat ooit behoorde tot het historische verspreidingsgebied van de soort, maar waar de soort is uitgestorven of uitgeroeid.

Doelstelling : de doelstelling van een herintroductie is het bevorderen van de overlevingskans van een soort, het herstel van een sleutelsoort in een ecosysteem, het herstel / bevorderen van de biodiversiteit in een gebied, het voorzien van langdurige economische voordelen aan de locale of nationale economie, het bevorderen van het natuurbehoudsbewustzijn of een combinatie van deze.

Deze 'guidelines' zullen we gebruiken in de volgende alinea's om na te gaan of de voorwaarde voor de voorgestelde herintroductie in het kader van natuurbeheer te evalueren en een aantal criteria waaraan de herintroductie moet voldoen, voor te bereiden. De haalbaarheid en de wenselijkheid van de herintroductie werden reeds uitvoerig onderzocht in het kader van het onderzoeksproject uitgevoerd door het Instituut voor Natuurbehoud en de Stichting Ark. In het kader van de onderstaande evaluatie zal hiernaar verwezen worden als de 'haalbaarheidsstudie'.

Op basis van de resultaten van de haalbaarheidsstudie (Kurstjens et al. 2003) mag men ervan uitgaan dat aan de drie hoofdvoorwaarden (Ulenaers 1994, IUCN 1995) voor het uitvoeren van een herintroductie van edelherten in het Kempenbroek voldaan is;

- ✓ De soort is verdwenen ten gevolge van menselijke activiteiten en deze activiteiten zijn actueel onder controle
  - ✓ *De historische oorzaak van het uitsterven van het edelhert in Vlaanderen (laatste geschoten in 1780 in Zoniën) was vervolging. Actueel regelt de Vlaamse jachtwetgeving, door middel van het afschotplan, een eventuele bejaging van edelhert in Vlaanderen. Sporadisch worden edelherten in Vlaanderen geschoten (in 2003 o.a. in Oost Vlaanderen) doch het gaat hier steeds over dieren die ontsnapt zijn uit private kwekerijen.*
- ✓ De eigenlijke oorzaak van het uitsterven (zie boven) is volledige opgeheven
- ✓ Het gebied voldoet aan de habitateisen van de soort (Kurstjens et al. 2003)
  - ✓ *In de haalbaarheidsstudie komen de auteurs tot de conclusie dat in de actuele situatie reeds een voldoende leefgebied aanwezig is om een duurzaam populatienetwerk (MVP) uit te bouwen. Een verder ontwikkeling van de natuurgebieden in het Kempenbroek zou ruimte kunnen geven aan een nog groter aantal dieren. Wel dient er rekening mee gehouden te worden dat hierbij uitgegaan wordt van de draagkracht van heel het gebied (62.000 ha). Voor het gebied voorgesteld voor het pilootproject in Vlaanderen (Stamprooierbroek) wordt de huidige draagkracht op 37 dieren en de toekomstige op 70 edelherten geschat.*
  - ✓ *Conform de bepaling van het IUCN werd deze studie gebaseerd op een draagkrachtanalyse van de soort, en werd deze analyse zowel voor de huidige toestand uitgevoerd (scenario 1), als voor een meer optimistisch scenario waarbij verdere natuurontwikkeling in rekening werd gebracht (potentiële draagkracht, scenario 2) uitgewerkt.*
  - ✓ *Er is in het gebied geen diersoort die het vacuüm gecreëerd door het verdwijnen van het edelhert in het verleden heeft ingenomen. De herintroductie van edelherten zal dus geen aanleiding geven tot rechtstreekse concurrentie met een eventuele 'vervangsoort'.*

Om te kunnen oordelen over de wenselijkheid van een herintroductie vond in het kader van het MINA plan 1997-2000 actie 117 plaats. Deze actie had tot doel een afwegingskader op te maken om (her)introductions te kunnen afwegen en hoofdzakelijk **om ongepaste (her)introductions tegen te gaan**. Het eindrapport (Van den Berge 2002) bevat een sleutel tot afweging van herintroductions en introductions (zie bijlage). Naast de twee bovengestelde voorwaarden geeft het document tevens op dat de bronpopulatie niet geschaad mag worden door het wegvangen van de te herintroduceren dieren en dat het hele proces goed geregistreerd en gedocumenteerd moet worden. Deze twee voorwaarden dienen in het kader van het pilootproject gewaarborgd te worden.

Wanneer we de herintroductie louter beschouwen als een actie die kadert binnen het natuurbehoud s.s. namelijk voor het herstel van een functionele relatie met als doel het herstel een natuurdoeltype (niet zuiver voor het behoud van de soort op zich) dienen twee vragen beantwoord te (volgens de opgestelde sleutel)

- ✓ Spontane rekolonisatie is niet mogelijk binnen een redelijke termijn;
  - ✓ *is hier het geval, de dichtstbijzijnde populatie edelherten is in de Hoge Venen*
- ✓ Er is geen restautochtoon genoom van de te introduceren soort meer aanwezig
  - ✓ *Er komen in het gebied actueel geen edelherten meer voor in de vrije wildbaan.*

Bijgevolg wordt volgens deze sleutel de herintroductie niet negatief geëvalueerd.

Wanneer we als ingang voor de sleutel er eveneens van uitgaan dat de herintroductie niet louter een natuurbehoudsdoelstelling (s.s.) nastreeft, maar tevens maatschappelijke en toeristische doelstellingen (INTERREG III) dient nagegaan te worden of er mogelijke conflicten met natuurbehoud zouden kunnen ontstaan. Hier zijn echter weinig problemen te verwachten vermits er geen andere soorten in het gebied zijn die door de Edelherten verdrongen zullen worden (althoewel een eventuele lichte afname van de reewild-densiteit te verwachten is). Ook risico's op verwildering en hybridisatie met een restpopulatie van edelherten is onmogelijk (voornamelijk problematisch bij repopulaties van gebieden.) Ook volgens deze ingang resulteert de sleutel in dus niet in een afwijzing van de herintroductie.

Keuze van de plaats voor de herintroductie

- ✓ *Er komen geen edelherten meer voor in het gebied zodat er geen risico is voor het overdragen van ziekten tussen geïntroduceerde dieren en een eventuele restpopulatie in het gebied.*
- ✓ *Uit de haalbaarheidsstudie blijkt dat het Stamprooierbroek/Grootbroek complex voor het Vlaamse gedeelte van het Kempenbroek de optimale plaats is voor de herintroductie en bijgevolg dus ook voor het uitvoeren van een pilootproject. Wat betreft drinkmogelijkheden, rust, dekking en voedsel enerzijds en verkeersveiligheid anderzijds wordt het gebied als beter dan gemiddeld ingeschat, potentiële schade aan landbouw en private bosbouw worden beschouwd als eventuele knelpunten. Het individueel opvolgen van de verschillende dieren vormt in dit kader een belangrijk aspect vermits de mogelijkheid bestaat dat de schade aangericht wordt door een beperkt aantal dieren.*
- ✓ *De huidige status van het Stamprooierbroek (erkend natuurreserveaat) en de opname ervan in het Vlaams Ecologisch Netwerk verzekeren de langdurige bescherming van het gebied waar de dieren geïntroduceerd zullen worden.*

Aanwezigheid van een geschikte 'stock' van te herintroduceren dieren

- ✓ *Volgens de IUCN richtlijnen dient, indien mogelijk, gebruik gemaakt te worden van dieren afkomstig van wilde, vrij levende populaties. Wanneer uit verschillende populaties gekozen kan worden dient de voorkeur te gaan naar die populatie waarvan de dieren morfologische en genetisch het meest gelijken op de dieren die oorspronkelijk leefden in het gebied. Gezien de lange tijdsspanne tussen het voorkomen van de laatste edelherten in het gebied en de datum van een mogelijke herintroductie lijkt het zinvoller ervoor te zorgen dat de dieren een maximale gelijkenis vertonen met de dichtstbijzijnde populaties (Hoge Venen, Eifel). Omwille van de intensieve uitwisselingen van edelherten doorheen de laatste eeuwen, in het kader van jachtbeheer, door particuliere personen, dienen echter vraagtekens geplaatst te worden bij de huidige genetische zuiverheid van lokale populaties.*
- ✓ *Indien gebruik wordt gemaakt van dieren uit gevangenschap moeten deze populaties op een goede manier beheerd zijn geweest en mogen er geen te grote verschillen bestaan tussen de genetische basis van de dieren uit gevangenschap en dieren uit omliggende populaties.*
- ✓ *Wanneer dieren uit gevangenschap gebruikt worden dient nagegaan te worden of ze niet te afhankelijk zijn van de mens om te overleven en of hun vertrouwdheid met de mens geen risico's inhoudt. Bij edelhert moet er zeker opgelet worden dat de dieren gewoon zijn zelf voedsel te zoeken en mogen de dieren niet danig vertrouwd zijn met de mens dat ze de aanwezigheid van mensen gaan opzoeken (verhoogd risico op schade en verkeersongelukken).*
- ✓ *De geïntroduceerde dieren dienen veterinair gecontroleerd te worden en mogen geen drager zijn van mogelijke besmettelijke ziekten die een risico voor het slagen van het herintroductie project met zich meebrengen, noch van ziekten die een mogelijke risico voor andere belanggroepen (landbouw) betekenen. Voor edelhert is dit dus voornamelijk MKZ, Runderpest, Miltvuur, en enkele andere minder besmettelijke ziekten ((para)-TBC, BVD).*

Socio-economische en wettelijke voorwaarden

- ✓ *De herintroductie is een lange termijn project en bijgevolg dient er voldoende lange termijn engagement (zowel financieel als politiek) te zijn voor het project. Het politieke engagement is duidelijk aanwezig en vertaalde zich reeds in het feit dat de verschillende lokale overheden (provincies en gemeenten) zich achter het INTERREG project schaarden en de nodige financiële middelen ervoor hebben vrijgemaakt. Ook de steun vanuit de natuurverenigingen (Stichting Limburgs Landschap (B & NL), Natuurmonumenten) en de administratieve overheden (Afdeling Natuur – België, LNV en RWS Nederland) bleek reeds duidelijk bij de voorstelling van de resultaten van de haalbaarheidsstudie in maart 2003.*
- ✓ *In het kader van het INTERREG III project wordt een schadefonds voorzien om, gedurende het pilootproject, schade veroorzaakt door de edelherten te vergoeden (zie bijlageIII) .*

Planning en voorbereiding

- ✓ In het kader van de herintroductie dient een duidelijke planning opgemaakt te worden.
  - ✓ *Hierbij dient voor alle fasen van een introductie de nodige financiering te zijn voor het uitvoeren van de verschillende stappen. Zoals hoger reeds vermeld vormt zou de financiering van het verdere verloop van herintroductie (na 2004) verzekerd dienen te worden.*
- ✓ Monitoring van de toestand voor en na herintroductie van de soort dient verzekerd te zijn.
  - ✓ *De dieren moeten individueel opgevolgd kunnen worden en dit zowel om de gezondheid van de dieren te kunnen nagaan als om de reacties van de dieren op hun nieuwe leefwereld te kunnen opvolgen. Het moet op elk moment mogelijk zijn te weten waar de dieren zich de laatste 24uur bevonden.*
- ✓ Bepalen van de herintroductie strategie:
  - ✓ *Reeds in het INTERREG-projectboek werd aangegeven dat ervoor geopteerd zal worden de dieren gedurende een korte periode (max. 3 maand) in een klein, afgerasterd deel, te plaatsen om ze vervolgens toegang te geven tot de vrije wildbaan.*
- ✓ Groep samenstelling / aantal dient nog bepaald te worden
  - ✓ *Een geheel totaal van 25 dieren zou op de terreinen van de Stichting Limburgs Landschap gelost worden. Hierbij wordt gestreefd naar dieren uit een familieverband wat de groep beter bij elkaar moet houden en de risico's op uitzwerven verminderd.*
- ✓ In geval het noodzakelijk zou zijn zullen de bevoegde personen van de SLL een afschot verwezenlijken gedurende de periode van de pilootstudie.

Acties van de herintroductie

- ✓ De monitoring van de individuele dieren en van de evolutie van de populatie dient te gebeuren. Zowel de aanpassing van de dieren aan de nieuwe situatie als de overlevingskansen van de dieren (per soort en leeftijdsklasse) en hun omzwervingen dienen opgevolgd te worden)
- ✓ Berichtgeving naar het grote publiek en de wetenschappelijke wereld over de resultaten van de herintroductie.

Doelstellingen en criteria

In het INTERREG-projectboek wordt aangegeven dat de doelstelling van het proefproject de concretisering van de resultaten van de theoretische studie is. De hoofdvraag van het proefproject is m.a.w. het toetsen of de theoretische, op literatuurwerk gebaseerde, conclusies ook in dit specifiek gebied gelden. De belangrijkste vragen/criteria die in de eindevaluatie opgenomen worden zijn hieronder samengevat;

A: Welzijn van de dieren, ecologische aspecten:

Aanpassing van de dieren; het gebied is voldoende groot passen de dieren zich goed aan:

Dieren planten zich voldoende voort (% hinds met dieren binnen de 3 jaar)

- ✓ *Voldoende dieren blijven aanwezig binnen het gebied om de populatie te bestendigen (einde pilootproject 20tal dieren)*
- ✓ *Dieren vertonen in het algemeen geen duidelijke tekenen van slechte gezondheidstoestand*
- ✓ *De dieren kunnen zich tussen geprefereerde biotopen voldoende verplaatsen zonder groot gevaar*
- ✓ *De dieren vertonen geen te sterk vluchtgedrag op verstoring door recreatie / menselijke activiteiten,*
- ✓ *Mogelijke problemen voor de dieren (bovenstaande) kunnen verwijderd (barrières) of opgelost worden binnen afzienbare tijd.*
- ✓ *De edelherten hebben een positief effect op het biotoop*

B: Schade en veiligheid

De edelherten veroorzaken geen overlast voor de bevolking (zie ook c)

- ✓ *Dispersie van de dieren; hoe ver? worden hierbij veel verkeerswegen overgestoken en op welke tijdstippen;: afgelegde afstanden,*
- ✓ *Kruisen van gevaarlijke wegen, aantal ongevallen*
- ✓ *De schade blijft binnen aanvaardbare grenzen*
- ✓ *Indien onaanvaardbare schade optreedt kan dit verholpen worden via schadefonds (ook na pilootproject), begroting is aanvaardbaar*

C: Draagvlak en socio-economische aspecten

De aanwezigheid van de edelherten wordt algemeen als positief beschouwd.

- ✓ *Geen conflict tussen menselijk gebruik van het gebied (recreatie) en de rust voor de dieren*
- ✓ *De aanwezigheid van de edelherten resulteert in een grotere belangstelling van het publiek voor het gebied*

Indien uit deze pilootstudie blijkt dat door bepaalde gedragingen van de dieren onoverkomelijke (maatschappelijk, economische of ecologische) problemen ontstaan, dienen de dieren, zoals hoger vermeld, teruggevangen of geschoten te worden en kan er geen verdere introductie van dieren in het gebied plaatsvinden.

Bovenstaande vragen maken duidelijk dat een nauwgezette opvolging van de individuele dieren noodzakelijk is voor de evaluatie van het pilootproject (zie ook praktische uitwerking). Het huidige INTERREG project (tot half 2005) voorziet enkel in de realisatie van een uitwengebied en de aankoop van een groep edelherten. De partners van het project dienen dan ook nu reeds na te gaan hoe de opvolging van het project en van de verdere evolutie van de edelhertenpopulatie (na positieve evaluatie van het pilootproject) zullen gegarandeerd worden (zie ook verder).

Literatuur

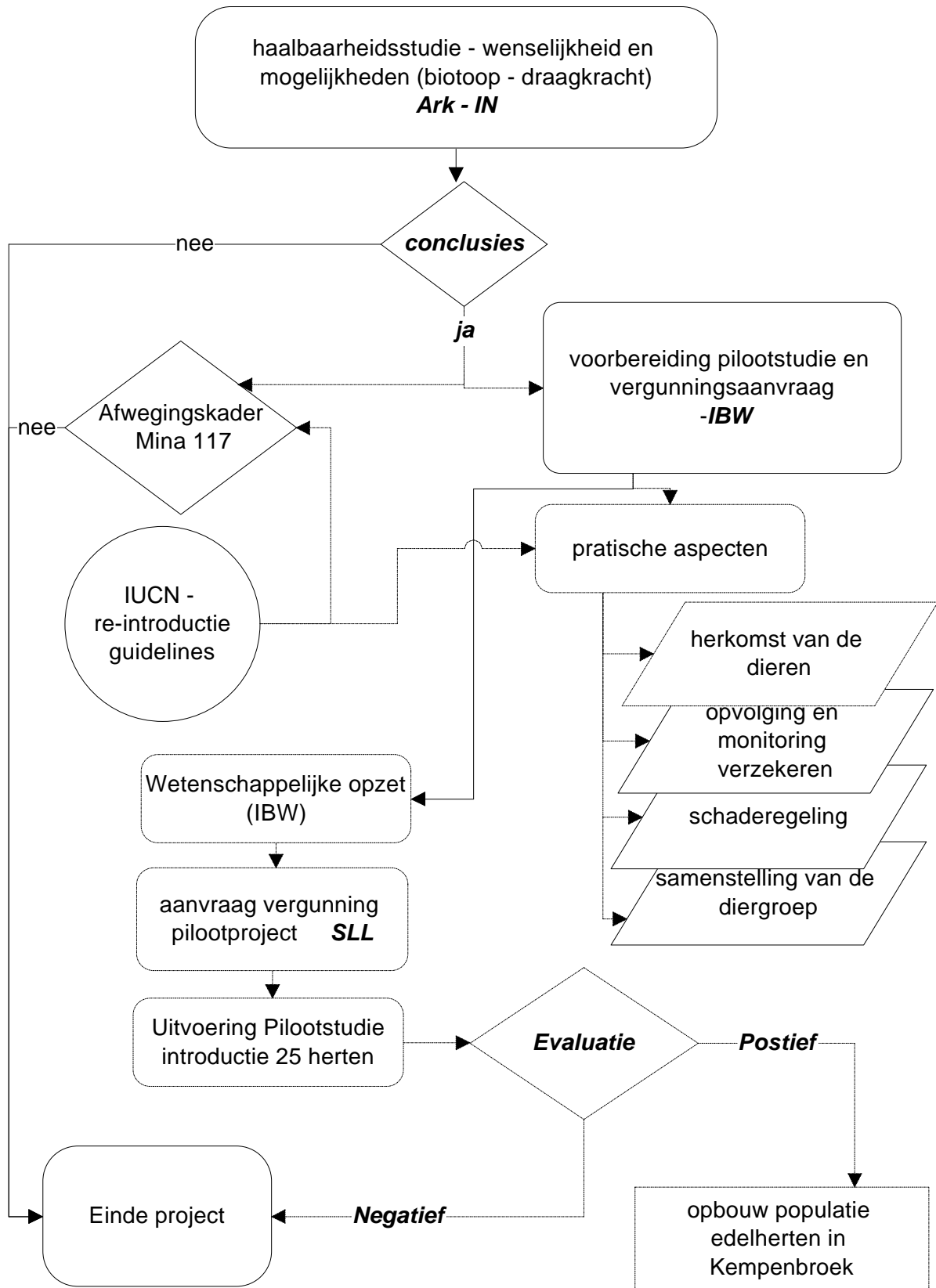
IUCN-Guidelines for Re-introductions. 1998 IUCN. Gland.

Kurstjens, G., Van Braekel, A. en Peters, B. 2003. Kansen voor grote hoefdieren in het Kempen~Broek e.o. Stichting Ark en Instituut voor Natuurbehoud

IUCN Position Statement on Translocation of Living Organisms. 1987. IUCN Gland

Ulenaers, P. 1994. Introductie, Herintroductie en repopulatie van levende organismen in het kader van natuurbehoud

Edelherten - Kempenbroek

6.1 Inleiding

Dit hoofdstuk omvat de concrete uitwerking van één van de twee voorgestelde pilotprojecten; in dit geval het pilotproject Stramprooierbroek. Over het pilotproject Weerterbos in Nederland zal een aparte rapportage worden opgesteld. De Nederlandse Provincie Limburg heeft aan Stichting het Limburgs Landschap €100.000,- beschikbaar gesteld voor de uitvoering van deze pilot. De hoofddoelstelling van beide pilotprojecten is het proefondervindelijk vaststellen van het terreingebruik van edelherten.

Doelstellingen van het pilotproject

Door gericht onderzoek naar de geïntroduceerde edelherten dient vanuit het pilotproject antwoord te worden verkregen op de volgende vragen:

Dispersie van de dieren. Hoe ver gaan de dieren vanuit de introductieplaats, wat zijn de dagelijkse en jaarlijkse bewegingen van de dieren in functie van het habitat en van de sociale interacties tussen de verschillende leeftijds- en geslachtsgroepen?

Hoe reageren de dieren op recreatie en landbouwactiviteiten?

Welke schade richten de edelherten aan? Betreft het hier specifieke 'schadedieren' of veroorzaken al de dieren occasioneel schade.

Welk risico vormt de aanwezigheid van de edelherten in het gebied voor het verkeer?

Passen de dieren zich goed aan in de nieuwe omgeving?

Hoe reageren de lokale bevolking en toeristen op de aanwezigheid van edelherten in het gebied?

Wat is de invloed van de aanwezigheid van de edelherten op hun leefgebied?

Wat is de meest geschikte dichtheid van de populatie gelet op draagkracht, landbouw en verkeer?

Voor deze monitoring (methode, kosten) wordt een onderzoeksvoorstel opgesteld door het Vlaamse Instituut voor Bos- en Wildbeheer.

Fasering

De eerste fase van het pilotproject betreft de inrichting van een uitwengebied voor edelherten in het Stramprooierbroek in Vlaanderen (voorzien in winter 2004). In het INTERREG project Kempen~Broek is budget voorzien om deze fase van het pilotproject voor te bereiden en concreet uit voeren.

De tweede fase gaat van start met het loslaten van de dieren uit het uitwengebied en het onderzoeken van hun terreingebruik in het gehele Stramprooierbroek en omgeving (voorzien in voorjaar 2004 met een looptijd van 3 jaar). Voor deze fase is nieuwe financiering nodig (o.a. voor wetenschappelijk onderzoek). Voorgesteld wordt om de eventuele aanwezigheid van edelherten in de Nederlandse grensstreek te gedogen gedurende het experiment en pas op basis van eventuele positieve uitkomsten van het onderzoek in Nederland een officieel leefgebied voor edelherten aan te wijzen (medio 2007).

Begrenzing pilotproject

Ten behoeve van de experimentele tweede fase dient een potentieel leefgebied voor de edelherten te worden aangegeven, rekening houdend met de ligging van het uitwengebied. In figuur 17 is de begrenzing hiervan aangegeven waarbij harde infrastructuur elementen (kanalen en regionale wegen) als grens zijn aangehouden. Het potentiële leefgebied ligt zowel in Vlaanderen als in Nederland en heeft een totale oppervlakte van 8.783 ha. Het omvat twee grote landschapseenheden: het Stramprooierbroek/ Grootbroek complex met 1353 ha bos- en natuurgebied en de Laurabossen met 854 ha bos- en natuurgebied.

Leeswijzer

In paragraaf 6.2 komen de concrete maatregelen aan de orde die van nodig zijn om de eerste fase van het pilotproject in het voorjaar van 2004 te realiseren. Ten behoeve van fase 2 worden achtereenvolgens concrete maatregelen op het vlak van verkeersveiligheid, land- en bosbouwschade, natuurbeheer op een rij gezet.

In paragraaf 6.7 is een beknopte risico-analyse gemaakt.

Figuur 17. Overzichtskaart met begrenzing van pilotgebied Stramprooierbroek/ Laurabossen binnen het totale studiegebied.

6.2 Wijze van herintroductie

Mede op basis van de ervaringen met het uitzetten van edelherten in de Oostvaardersplassen in 1992 wordt hier een algemene methode voor het uitzetten van edelherten voorgesteld.

In de Oostvaardersplassen zijn in de periode 1992-1993 in totaal 57 edelherten losgelaten; 19 mannelijke en 38 vrouwelijke dieren van verschillende leeftijden. De dieren zijn afkomstig van farms uit Schotland (met edelherten uit Engelse, Deense, Duitse en Oost-Europese leefgebieden), uit de vrije wildbaan van de Veluwe en uit Tsjechië. De eerste 44 herten, waaronder meerdere oudere mannelijke dieren, verbleven ca. een maand (februari) in een omrasterd perk van ca. 2 ha alvorens ze in het natuurgebied zijn vrij gelaten. De uitzetting verliep voorspoedig hetgeen onder meer is af te leiden uit het feit dat in 1992 al 19 kalveren werden geboren (Wigbels, 1994).

6.2.1 Aantal dieren

In theorie zijn voor een genetisch gezonde populatie edelherten op korte termijn minimaal 50 zich voortplantende dieren nodig die evenredig zijn verdeeld over de beide geslachten. In geval van edelherten kan worden berekend dat een populatie dan uit minimaal 150 dieren dient te bestaan omdat jonge dieren nog niet meedoen aan de voortplanting en jaarlijks slechts een beperkt deel van de mannelijke dieren actief meedoet aan de bronst. Voor het behoud van voldoende genetische variatie op lange termijn zal regelmatig natuurlijke uitwisseling of 'restocking' van dieren met andere populaties dienen plaats te vinden (vuistregel 2 dieren per 10 jaar).

Soms blijkt een geïsoleerde populatie met een kleiner aantal herten (100-120) zich goed te handhaven zoals in het Reichswald bij Kleve (D) net over de grens bij Nijmegen. Het gaat hier om een van oorsprong wilde populatie die ruim 100 jaar geleden is 'ingerasterd' en waaraan al ca. 70 jaar geen vers bloed meer is toegevoegd.

Omdat het leefgebied Kempen~Broek geïsoleerd ligt ten opzichte van andere populaties wilde edelherten (Hoge Venen, Eifel, Veluwe) is het van belang om bij de opbouw van de nieuwe populatie met voldoende genetische variatie te beginnen. Uitgangspunt voor de basis van de populatie in het Kempen~Broek dienen 50 edelherten te zijn in een geslachtsverhouding van 1:1 en verdeeld over verschillende leeftijdsklassen. Eventuele uitval dient te worden gecompenseerd. Met een zeker uitvalpercentage (soms oplopend tot ca. 40%) ten gevolge van sterfte door stress e.d. dient bij de uitzetting rekening te worden gehouden.

Omdat op twee plaatsen (Stramprooierbroek en Weerterbos) wordt gewerkt aan een pilotproject voor edelherten, kan worden volstaan met het uitzetten van ca. 25 dieren per pilot mits binnen 5-10 jaar een voor edelherten geschikte verbinding tussen beide gebieden wordt gerealiseerd.

6.2.2 Herkomstpopulatie

Bij herintroductie is het gebruikelijk om dieren uit (een van) de meest nabij gelegen en gezonde natuurlijke populaties te benutten omdat deze dieren in een vergelijkbare klimaatzone leven. Alleen al in Europa worden doorgaans zeven ondersoorten van het edelhert onderscheiden, maar alle herten in West- en Oost-Europa worden tot dezelfde ondersoort gerekend (*Cervus elaphus hippelaphus*). De herten van Schotland en Engeland, Scandinavië en het Iberisch schiereiland behoren echter tot andere geografische vormen (Wagenknecht, 1996). Onder meer voor jachtdoeleinden vindt echter al geruime tijd op grote schaal uitwisseling plaats van herten tussen allerlei landen en is geen sprake meer van zuivere ondersoorten.

Voor het Kempen~Broek komen herten in aanmerking die afkomstig zijn uit nabijgelegen populaties in Wallonië, Nederland, Frankrijk, Duitsland of Denemarken, maar er is – genetisch gezien – ook weinig op tegen om dieren uit Oost-Europa te betrekken. De voorkeur gaat uit naar herten die leven in biotopen die niet al teveel afwijken van die van het Kempenbroek. Voor de genetische variatie is het van belang om dieren uit verschillende populaties te betrekken.

6.2.3 Wildvang versus gehouden dieren

Om de afweging te kunnen maken tussen wildvang en gehouden dieren (in wildparken of hertenfarms) is het belangrijk om de voor- en nadelen op een rij te zetten. Het vangen van edelherten in het wild is vrij moeilijk (verdoven) en het transporteren van wildvang gaat gepaard met stress en uitval. Wildvang is ook van invloed op de bronpopulatie, maar dat speelt bij edelherten een geringe rol omdat de meeste Europese populaties bejaagd worden. Een belangrijk voordeel van wildvang boven gehouden edelherten is hun optimale aanpassing aan het leven in de vrije natuur. Nadelig is dat wilde herten daarentegen doorgaans behoorlijk schuw zijn omdat ze afkomstig zijn uit bejaagde populaties.

Op dat punt scoren gehouden edelherten vaak beter dan wildvang omdat ze meer gewend zijn aan de aanwezigheid van mensen en hun activiteiten (verkeer, lawaai). Verwacht wordt dat gehouden edelherten zich relatief snel aanpassen aan het leven in het wild, gezien de ervaringen met het uitzetten van edelherten in de Oostvaardersplassen.

Voorgesteld wordt om voor het pilotproject in het Stramprooierbroek gebruik te maken van gehouden edelherten die voldoen aan de volgende voorwaarden:

- de dieren worden op een zo natuurlijk mogelijke manier gehouden (gevarieerd leefgebied met bos en beschutting, geen of beperkte bijvoeding).
- de herkomst van de dieren is bekend (ondersoort, raszuiverheid)
- op de dieren wordt niet intensief gejaagd
- (bij voorkeur) de dieren leven er zo veel mogelijk in hun natuurlijke sociale structuur
- de transportafstand van brongebied tot uitwengebied wordt zo klein mogelijk gehouden
- de dieren kunnen veterinair worden gecontroleerd voor het transport naar het pilotproject

Punt van aandacht is de leeftijd van 'farmherten' aangezien de meeste dieren vóór hun derde levensjaar uit de groep worden gehaald. Het is dus zaak om te zoeken naar meer oudere dieren (zowel leidhinden met ervaring als volgroeide mannelijke herten) in hertenboerderijen en wildparken.

Bovendien is het van belang om eventuele Sanitel-oormerken bij de 'farmherten' te verwijderen zodat de dieren hun gehouden status verliezen.

6.2.4 Transport

De beste transportperiode is de nawinter (maart) omdat de hinden dan nog niet hoogdrachtig zijn en de herten hun gewei hebben afgeworpen. Eventueel kan in deze periode het gewei van herten - die dat nog niet hebben afgeworpen - zonder problemen worden afgezaagd. De dieren kunnen het beste los op de wagen worden vervoerd zonder verdoving. Per sociale groep (hindenroedel, hertengroep of solitair hert) dienen de dieren in een apart compartiment te staan.

Voor het pilotproject komen alleen gezonde, ziektekienvrije dieren in aanmerking om te worden losgelaten (zie paragraaf 3.5.3). Als leidraad voor controle dient te worden uitgegaan van de veterinaire eisen die worden gesteld aan de import van herkauwende, evenhoevige hoefdieren (waaronder edelherten vallen) vanuit een ander land uit de Europese Unie (bron: RVV onderdeel van de Voedsel en Waren Autoriteit), waarbij de herten:

- niet in het kader van een programma voor uitroeiing van een besmettelijke ziekte dienen te worden geruimd
- niet mogen zijn ingeënt tegen mond- en klauwzeer
- afkomstig zijn van een bedrijf waar ze vanaf hun geboorte of gedurende de laatste dertig dagen voorafgaand aan de verzending permanent hebben verbleven.
- bij onderzoek geen klinische verschijnselen vertonen van een ziekte waarvoor ze vatbaar zijn
- afkomstig zijn van een beslag dat officieel vrij is van tuberculose en brucellose of van een bedrijf waar de testen op beide ziekten bij alle dieren een negatief resultaat opleverden gedurende de laatste dertig dagen voorafgaand aan het transport.

Een transport van edelherten dient vergezeld te gaan van een door een officiële dierenarts ondertekend gezondheidscertificaat.

6.2.5 Uitwengebied

Omdat de edelherten afkomstig zijn van gehouden situaties is het belangrijk om de dieren te laten acclimatiseren aan hun nieuwe leefomgeving en te ontstressen na transport. Dit kan via een uitwengebied. Voorgesteld wordt om de dieren na vervoer (idealiter in nawinter) gedurende een periode van ca. twee tot drie maanden in het uitwengebied te houden totdat de kalftijd begint (in de loop van mei). Vanaf dat moment kan het raster naar een of meer geschikte kanten worden open gezet. Hoogdrachtige hinden zijn dan in de gelegenheid om te kiezen of ze binnen het uitwengebied of in de nabijheid daarvan hun kalf krijgen. Verwacht wordt dat de hinden hierdoor een sterke binding met de omgeving van het uitwengebied opbouwen. Het raster van het uitwengebied dient overigens niet direct te worden verwijderd om een extra bijplaatsing (compensatie van uitgevallen dieren) mogelijk te maken.

Grootte, ligging en biotoopeisen

Om de doelstelling van 25 los te laten dieren te halen en rekening houdend met de sociale structuur van edelherten, dient de groep globaal de volgende samenstelling te hebben:

- 4 tot 6 kaalwildroedels bestaande uit één of meerdere (drachtige) hinden en één of meer van haar kalfjes (smaldieren van bijna 1 tot 2 jaar oud) met in totaal ca. 12 vrouwelijke dieren
- 2 oudere plaatsherten en 6 jongere mannelijke herten

Samen zijn dit 20 dieren en met 4-6 kalfjes die naar verwachting in het voorjaar van 2004 geboren worden, komt dit uit op de beoogde 25 uit te zetten dieren. Voor dit aantal van 20 dieren dient het oppervlak van het uitwengebied minimaal 5 ha te bedragen. Omdat er sprake is van meerdere sociale groepen heeft een grotere oppervlakte de voorkeur zodat individuele dieren of sociale groepen in de gelegenheid zijn om zich terug te trekken in een deel van het terrein.

In het uitwengebied dient voldoende variatie aanwezig te zijn: open grasland, jong bos en oud bos met voldoende ondergroei. De aanwezigheid van drinkwater is natuurlijk ook een vereiste (natuurlijke laagte of beekloop). Gedurende de uitwenperiode is het gebruik van enkele likstenen op verschillende plaatsen aan te bevelen zodat de dieren geen mineralen tekort komen. Het is belangrijk dat de dieren een optimale conditie bezitten als ze de vrijheid krijgen.

Het uitwengebied dient min of meer centraal in het toekomstige bosgebied te liggen. In figuur 18 is een geschikte locatie aangegeven in het Stramprooierbroek. Het gaat om enkele bospercelen die recent zijn verworven door Stichting Limburgs Landschap vzw met een oppervlakte van ca. 13 ha. Het gebied bestaat uit naaldbos en gemengd bos met enkele open plekken in de vorm van (voormalige) heide en stroken grasland. Water is er aanwezig in de vorm van een sloot.

Voor het plaatsen van een 2,5 m hoog raster en toegangspoort is ca. 2 km afrastering nodig.

Benodigd budget: €30.000 (uitvoering door SLL vzw omstreeks februari 2004)

6.2.6 Vergunningen

Conform het Jachtdecreet is het in Vlaanderen verboden om wild zoals het edelhert uit te zetten, maar ten behoeve van natuurbeheer of wetenschappelijk onderzoek kan worden afgeweken van deze bepaling van het decreet.

Ten behoeve van de uitvoering van het pilotproject in het Stramprooierbroek dient door Stichting Limburgs Landschap vzw een goed onderbouwde vergunningsaanvraag te worden ingediend bij de Vlaamse regering. Door het Instituut voor Bos- en Wildbeheer wordt een voorstel voor wetenschappelijk onderzoek voorbereid dat van start dient te gaan in de periode direct na het loslaten van de edelherten.

Voor het tijdelijk plaatsen van een raster rondom het uitwengebied heeft Stichting het Limburgs Landschap vzw een bouwvergunning nodig van de afdeling Bos en Groen van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Deze kan gelijktijdig worden aangevraagd met de vergunning voor het wetenschappelijk experiment.

6.2.7 Conclusies

voorgesteld wordt om op experimentele basis 25 edelherten in het Stramprooierbroek uit te zetten de dieren te betrekken van 'hertenfarms' waar ze zo natuurlijk mogelijk worden gehouden (qua voedsel en sociale structuur), maar waar ze niet de schuwheid en de stress bezitten die in het wild gevangen dieren kenmerkt de dieren gedurende een periode van ca. 2 á 3 maanden (februari/ maart tot mei) in een uitwengebied van 13 ha groot te houden met water en voldoende variatie in voedsel ten behoeve van het pilotproject dient door Stichting het Limburgs Landschap vzw in samenwerking met het Instituut voor Bos- en Wildbeheer (voor het wetenschappelijk kader) een vergunning te worden aangevraagd bij het Vlaams Gewest

6.3 Verkeersmaatregelen

De uitvoering van de volgende verkeersmaatregelen wordt aanbevolen:

Door het Stramprooierbroek loopt een relatief drukke lokale weg (Grootbroekstraat). Het is van belang om de verkeerssnelheid daar waar de straat door het bos loopt daadwerkelijk omlaag te brengen tot 50 km/ u. Hoewel er momenteel verkeersborden staan, wordt er regelmatig veel harder gereden.

Actie: Gemeente Kinrooi/ SLL vzw (budget: voorjaar 2004

2. Binnen het pilotgebied ligt één relatief drukke grensoverschrijdende lokale weg waar het noodzakelijk is om verkeersmaatregelen te nemen vóór uitvoering van fase 2. De weg (Bocholterweg in Nederland, Weerterweg in België) doorsnijdt de bos- en natuurgebieden Kettingdijk, Wijffelterbroek en Smeetshof over een lengte van ca. 1750 m.

Om de verkeerssnelheid te beperken dienen op dit traject op minimaal vier locaties verkeersremmende middelen (wegversmalling of verkeersdrempels) te worden aangebracht in combinatie met bijbehorende bebording.

Actie: Gemeente Weert en Gemeente Bocholt voorjaar 2004

Voor actie 1 en 2 is evt. budget beschikbaar uit pot "Inrichting leefgebied" (max ca. €15.000)

3. Aanbevolen wordt om in de zuidoosthoek van het pilotgebied rondom Kinrooi eveneens verkeersremmende maatregelen uit te voeren daar waar de N762 en N73 bos- en natuurgebied doorsnijden. Door het omlaag brengen van de snelheid wordt eveneens de geluidsoverlast in het stiltegebied Stramprooierbroek verminderd. Overwogen dient te worden om in overleg met de politie flitspalen te plaatsen om een lagere snelheid af te dwingen.

Actie: Vlaams Gewest.

6.4 Maatregelen beperking land- en bosbouwschade

Gedurende de looptijd van het wetenschappelijk experiment (drie jaar in de periode mei 2004 tot mei 2007) dient budget beschikbaar te zijn om schade veroorzaakt door de edelherten te vergoeden. Door uitvoering van het voorgestelde zenderonderzoek is van de uitgezette herten nauwkeurig bekend waar ze zich gedurende de dag en de nacht ophouden. Mede op grond van deze onderzoeksgegevens kunnen schadeclaims ondubbelzinnig worden toegeschreven aan edelherten.

Budget voor schadevergoeding (Vlaanderen)

Mede op grond van informatie over recente schade-uitkeringen ten gevolge van edelherten op de Veluwe en gezien het geringe aantal dieren waarmee we te maken hebben gedurende deze experimentele periode is het budget voor schade-uitkeringen gesteld op €8.000 per jaar. Voorgesteld wordt om dit schadefonds door Stichting het Limburgs Landschap vzw te laten beheren en de schadeclaims via hen te laten lopen.

Benodigd budget: €24.000,-

Budget voor schadevergoeding (Nederland)

Eventuele schade veroorzaakt door edelherten aan de Nederlandse zijde van het Kempen~Broek kan worden vergoed door het Faunafonds.

Geadviseerd wordt om het instrument van beheersovereenkomsten pas na afloop van de experimentele fase (medio 2007) in te zetten eventueel in combinatie met wildwerende maatregelen (zoals rasters). Het langjarig onderzoek zal een duidelijk beeld kunnen geven van de voedselgebieden van de edelherten en daarmee de ligging van eventuele gebieden die in aanmerking komen voor deze regeling.

6.5 Inrichtings- en beheermaatregelen

6.5.1 Rustgebieden/ recreatiezoning

In het Stramprooierbroek liggen naar verwachting voldoende grote en rustige bospercelen (30-40 ha) die als rustgebied voor edelherten kunnen gaan functioneren (o.a. Grootbroek, het Stramprooierbroek aan de noordzijde van de Lossing en het Hasselterbroek). Langs de randen van deze deelgebieden zijn gemarkeerde wandelpaden uitgezet.

De resultaten van het vervolgonderzoek naar het terreingebruik van de edelherten kunnen dan wellicht aanleiding zijn om plaatselijk meer rust te creëren, bijvoorbeeld door grotere boskernen te realiseren door het gebruik van bospaden te zoneren of door het verleggen van gemarkeerde wandelroutes.

6.5.2 Rasters

Om verwondingen bij edelherten tot een minimum te beperken wordt geadviseerd om zo veel mogelijk (overbodige) oude rasters uit het gebied te verwijderen en bestaande rasters (rond begrazingseenheden van natuurgebieden) indien mogelijk aan te passen door de bovenste prikkeldraad te voorzien van een houten plank.

Actie: alle terreinbeherende instanties en evt. particulieren in het pilotgebied

6.5.3 Populatiebeheer

Het formuleren van uitgangspunten voor het grensoverschrijdende populatiebeheer van de edelherten is een zaak voor de toekomst. Het is echter belangrijk om lokale vertegenwoordigers van wild- en faunabeheerseenheden in het Kempenbroek en omstreken vanaf de start bij het project te betrekken.

Gedurende het pilotproject kan de situatie zich voordoen dat het noodzakelijk is om een of meerdere dieren op een bepaalde locatie te verwijderen door vangst of afschot. Dit kan te maken hebben met onoverkomelijke problemen op het vlak van schade of verkeersveiligheid of in geval van migratie buiten het pilotgebied (zie ook 6.7).

Voorgesteld wordt om hiervoor in beide landen één instantie aan te wijzen die hiervoor de verantwoordelijkheid neemt, daartoe een protocol van handelen opstelt en de daartoe benodigde ontheffing aanvraagt:

In België: Stichting het Limburgs Landschap vzw

In Nederland: Faunabeheereenheid Midden-Limburg

Voorts is het belangrijk dat de rustgebieden die de edelherten in het gebied opzoeken door de wildbeheerders worden gerespecteerd.

6.5.4 Wildobservatiepunt

Gezien de te verwachten interesse van mensen om herten te gaan kijken in het gebied, is het goed om rekening te houden met de aanleg van een of meer eenvoudige wildobservatiepunten in de loop van het pilotproject. Het is niet zinvol in dit stadium om een exacte locatie aan te wijzen. Dit hangt onder meer af waar de favoriete foerageergebieden en bronstplaatsen van de herten komen te liggen. Hier volstaan enkele algemene aandachtspunten waarmee rekening dient te worden gehouden bij de locatiekeuze. Gezien de overheersende zuidwestenwind is het aan te bevelen om een observatiepunt aan de noordoostkant van een geschikt terrein aan te leggen. Idealiter gaat het om een relatief open terrein van ca. 10 á 20 ha met daaromheen een rustig bosgebied met een straal van 200 m (zonder menselijke activiteit zoals wandelen, jacht, honden etc.).

6.5.5 Ecologische verbindingzone

Binnen het pilotgebied verdient de ecologische verbinding voor edelherten tussen het Stramprooierbroek enerzijds en Smeethof/ Wijffelterbroek anderzijds de nodige aandacht. De Vlaamse Landmaatschappij is bezig met de uitvoering van een natuurinrichtingsproject rondom Smeethof (VLM, 2002). Aansluitend zijn op Nederlands grondgebied recent door de Vereniging Natuurmonumenten gronden verworven (o.a. Kettingdijk en Stramproyse Heide). Ook de vuilstortplaats nabij het Wijffelterbroek kan in de toekomst eventueel worden heringericht als natuurgebied.

Op Vlaams grondgebied bestaat deze verbindingzone (ca. 1 km lang) momenteel vrijwel geheel uit landbouwgebied. Op Nederlands grondgebied bestaat deze zone uit droog bosgebied (Stramproyse Heide) afgewisseld met cultuurgrond. Het recreatiepark Vosseven ligt midden in deze verbindingzone.

We mogen ervan uitgaan dat deze verbinding (1-2 km lang) zeer frequent zal worden benut door edelherten (wellicht dagelijks). De dieren hebben op dit traject dan geen voedsel en water nodig, maar wel rust en dekking. Een strook bos met een minimale breedte van 160-320 meter voldoet hieraan (Alterra, 2001). Belangrijke voorwaarde is dat menselijk medegebruik beperkt is tot de daglichtperiode. Qua inrichting dient ca. 75% uit bos te bestaan en de overige 25% mogen open gebied zijn (natuur of extensieve landbouw) (Alterra, 2001). Edelherten kunnen het recreatiegebied aan de westzijde passeren in een smalle bosrijke zone (ca. 150 m breed) of meer oostelijk via bos en cultuurgrond (figuur 18).

Actie (NL): prioriteit geven aan de verwerving van begrensde reservaatgronden in deze verbindingzone (Dienst Landelijk Gebied i.s.m. Vereniging Natuurmonumenten) vooral in de zone westelijk van het Vosseven. In het Stimuleringsplan Midden-Limburg West (Provincie Limburg, 2001) zijn deze reservaatgronden benoemd als Areven (code 2.26 C) en Abeek (code 2.36 C). Bovendien wordt geadviseerd om tussen het bestaande bosgebied de Bobberden en de gronden langs de Abeek een 300 m brede strook landbouwgrond te verwerven voor struweel- en bosontwikkeling. Op de reservaatgronden dient spontane ontwikkeling van struweel en bos te worden gestimuleerd (bijvoorbeeld door integrale, zeer extensieve begrazing met runderen of paarden) om ze als verbindingzone voor edelherten geschikt te maken. De ervaring leert dat spontane bosontwikkeling op akkers veel sneller verloopt dan op graslanden. Door de gerichte plaatsing van enkele wildroosters in doorgaande wegen kunnen allerlei gronden tot een aaneengesloten zone - vrij van prikkeldraad – worden samengesmeed.

Benodigd budget (wildroosters, bebording, verwijderen en verplaatsen rasters): €19.400,-
Actie Vereniging Natuurmonumenten i.s.m. Gemeente Weert en Stichting Ark
Periode: winter, voorjaar 2004

Evt. aankoop enkele agrarische of bos-enclaves (Provinciale subsidie) beschikbaar is €28.000 excl. Btw

Actie (B): versterking van de westelijk van het recreatiepark Vosseven gelegen verbindingzone op Nederlands grondgebied door grondverwerving in een zone met een breedte van ca. 150 m tussen de noordzijde van het natuurgebied de Luysen van Natuurpunt (bij grenspaal 160) en het door de Vlaamse Landmaatschappij geplande natuurinrichtingsproject Smeethof waarvan de begrenzing in de zuidoosthoek ongeveer bij grenspaal 162 ligt. Ook hier geldt het advies om grote delen van deze zone spontaan te laten verbossen. Een andere mogelijkheid is het versterken van de meer westelijk gelegen verbinding tussen het natuurgebied Luysen en Smeethof via de bestaande bosjes en heiderestanten in het agrarisch cultuurlandschap.

Figuur 18. Verbindingzones tussen Stramprooierbroek en Smeethof/ Wijffelterbroek. Volle lijnen (indicatief) zijn op Nederlands grondgebied gelegen en gestippelde lijn in Vlaanderen. De ligging van het uitwengebied is eveneens aangegeven.

6.6 Voorlichting

Voor het slagen van het experiment is voorlichting belangrijk. Vooral de lokale bevolking ('boeren en buitenlui'), particuliere boseigenaren, jachthouders, recreanten etc. dienen vooraf over het pilotproject op de hoogte te zijn gebracht. Hierin is voorzien door actieve persoonlijke voorlichting aan deze personen door medewerkers van Stichting het Limburgs Landschap vzw (in België). Aan Nederlandse zijde zal eveneens in deze regio voorlichting worden gegeven door de Nederlandse Stichting Limburgs Landschap in het kader van het pilotproject Weerterbos.

Daarnaast zal er een folder komen over Hoefdieren in het Kempen~Broek e.o. met aandacht voor beide pilotprojecten (Stramprooierbroek en Weerterbos). Deze folder kan worden gebruikt bij bovengenoemde persoonlijke voorlichting en tijdens lezingen of excursies.

6.7 Risico-analyse

In deze paragraaf wordt ingegaan op zogenaamde afblaasmomenten; in welke gevallen dient het project te worden stopgezet. Hierbij dient onderscheid te worden gemaakt in maatschappelijke en dierenwelzijnsaspecten. Indien gedurende het pilotproject zou blijken dat de aanwezigheid van een populatie edelherten leidt tot een onaanvaardbaar en onoplosbaar maatschappelijk risico op het vlak van verkeersveiligheid of landbouwschade dient het project te worden beëindigd. Dit betekent dat de dieren worden teruggevangen (na verdoving) of indien niet mogelijk, worden geschoten.

Het kan zijn dat problemen met verkeer of landbouw door één of enkele specifieke dieren worden veroorzaakt. Het is dan raadzaam om dit dier of deze dieren uit de populatie te verwijderen in het kader van de openbare veiligheid (zie 6.5.3).

Het loslaten van edelherten zal ondanks de grootst mogelijke zorgvuldigheid gepaard gaan met een zeker uitvalpercentage (ziekte, verkeer maar ook migratie en evt. stroperij). Bij herintroducties van andere soorten wilde herbivoren in Europa (bevers, elanden) en in Noord-Amerika (witstaartherten) is bekend dat dit kan oplopen tot wel 40 tot 50%. Bij de voorlichting rondom het project is het belangrijk om uit te leggen dat een zeker verlies een normaal risico is bij uitzetting. Indien uit het onderzoek blijkt dat minder dan de helft van de uitgezette dieren gedurende de duur van het pilotproject (2004-2007) in leven is gebleven, dient te worden overwogen om het project met het oog op dierenwelzijn niet verder voort te zetten.

6.8 Samenvattend overzicht van maatregelen

In tabel 14 is een overzicht gegeven van maatregelen ten behoeve van de uitvoering van het pilotproject Stramprooierbroek

Tabel 14.

Maatregel (+ evt. locatie)	Verantwoordelijkheid	Uitvoeringsperiode	Beschikbaar Budget INTERREG
Opstellen vergunningsaanvraag	IBW/ Ark	September/oktober 2003	€ 6405
Vergunning experiment	SLL vzw	November 2003	
Bouwvergunning raster	SLL vzw	November 2003	
Financiering onderzoek	IBW/ SLL vzw	vanaf november 2003	
Aankoop herten	SLL vzw	Januari/ februari 2004	€ 17572
Inrichting uitwengebied	SLL vzw	Januari/ februari 2004	€ 30000
Verwijderen oude rasters	alle natuurbeheerders	Winter/ voorjaar 2004	
Verkeersmaatregelen			€ 15000
Grootbroekstraat	SLL vzw/ gem. Kinrooi	Voorjaar 2004	
Weerterweg	gem. Bocholt	Voorjaar 2004	
Bocholterweg	VNM/ gem. Weert	Voorjaar 2004	
N 73	SLL vzw/ Vlaams Gewest	Voorjaar 2004	
Inrichting ecol. Verbindingszone (incl. verkeersmaatregelen Grensweg/ Lochtstraat)	VNM/ gem. Weert	Voorjaar 2004	€ 19400
Aankoop enclave	VNM/ Prov. Limburg	Winter 2004	€ 28000
Schadefonds België	SLL vzw	gedurende pilot	€ 24000
Overleg Faunafonds	Prov. Limburg	Winter 2004	
Overleg WBE's België	SLL vzw	Voorjaar 2004	
Overleg FBE Midden-Limburg	VNM	Voorjaar 2004	
Voorlichting	SLL vzw/ VNM/ Ark	Voorjaar 2004	€ 9400
Folder	Ark	December 2003	€ 6775